

Ronde 5

Yöin van Spijk
Zelfstandig taalkundige
Contact: yvanspijk@gmail.com

Van Nederlands tot Germaans: een taalreis door de tijd

1. Inleiding

Hoe is het Nederlands door de eeuwen heen veranderd? Vooroorlogse opnamen laten al opvallende verschillen horen met de taal van nu. Willen we verder terugkijken dan de eerste bandopnamen, dan zijn we aangewezen op teksten. Daarin kunnen we de veranderingen in de woordenschat, grammatica en zinsbouw van de schrijftaal vanaf de zevende eeuw volgen. Door het gebrek aan opnamen is het moeilijker om de ontwikkeling van de uitspraak in kaart te brengen, maar het is wel mogelijk. Dankzij uitspraakreconstructie hebben we daar namelijk een goede indruk van. Taalreconstructie stelt ons zelfs in staat om verder het verleden in te kijken dan de eerste teksten en zo een beeld te krijgen van de verre voorouder van het Nederlands: het Germaans.

Het eerste deel van de presentatie richt zich op klankreconstructie: welke methoden gebruiken taalkundigen om de uitspraak van historische fasen van het Nederlands in kaart te brengen? Het tweede deel gaat in op taalreconstructie: hoe wordt het Germaans gereconstrueerd? De rode draad van de presentatie is een zin die opgesteld is in vier historische taalfasen: het Middelnederlands (dertiende eeuw), het Oudnederlands (tiende eeuw), het gereconstrueerde Proto-West-Germaans (vierde eeuw) en het Proto-Germaans (derde eeuw voor Christus). In interactie met het publiek worden in elke fase bijzonderheden van de woordenschat, de grammatica, de zinsbouw en de uitspraak onder de loep genomen.

Deze tekst licht de Middelnederlandse en de Proto-West-Germaanse versie van de zin uit. Aan de hand daarvan wordt ingegaan op enkele aspecten van uitspraakreconstructie en taalreconstructie.

2. Middelnederlands en uitspraakreconstructie

‘Middelnederlands’ is de koepelterm voor de Nederlandse dialecten in de periode van ongeveer 1150 tot 1500 na Christus. Grofweg kunnen we die dialecten indelen in vier hoofdvariëteiten: westelijk, centraal, zuidoostelijk en noordoostelijk (De Wulf 2019: 110).

Hieronder volgt de voor de presentatie geschreven zin in het westelijke Middelnederlands van de dertiende eeuw. Onder de vertaling staat de reconstructie van de uitspraak weergegeven in het Internationaal Fonetisch Alfabet, gebaseerd op De Wulf (2019) en Van Loon (2014). In het vervolg van deze sectie wordt uitspraakreconstructie geïllustreerd aan de hand van het woord *dijn*.

Du ende dijn moeder saghet dat licht scoonre sterren in enen swarten luchte, want die mane ne scheen niet ende die nacht was vele donker.

“Jij en jouw moeder zagen het licht van mooie sterren in een zwarte lucht, want de maan scheen niet en de nacht was heel donker”.

/dy: 'endə di:n 'muəðər 'za:ɣət dat lɪxt 'sxoənrə 'stərən in 'eə'nən 'zwartən 'lɪxtə want diə 'ma:nə nə 'sxəən niə't 'endə diə naxt was 'fe:lə 'dʊŋkər/

Dijn betekent ‘jouw’ en is de Middelnederlandse tegenhanger van het Duitse *dein*. We vinden het in het hedendaagse Nederlands alleen nog terug in de verbinding *het mijn en het dijn* (‘het mijne en het jouwe’). De dertiende-eeuwse uitspraak van *dijn* wordt gereconstrueerd als /di:n/ (Van Loon 2014: 218; De Wulf 2019: 111), waarbij /i:/ staat voor de langgerekte *ie*-klank van het hedendaagse woord *vieren*. Taalwetenschappers reconstrueren klanken door verschillende soorten data met elkaar te vergelijken, waaronder spelling, leenwoorden, rijm, zusters talen, hedendaagse dialectvariatie en fonologische universalia. Al die data wijzen in dit geval op /i:/. In het vervolg van deze sectie zoomen we in op spelling en leenwoorden.

In de Middelnederlandse periode waren er nog geen vaste spellingregels. We treffen daardoor veel spellingvariatie aan. De oudste spellingen van *dijn* zijn *din* en *diin*. Later werd de tweede *i* verlengd tot *j*. De combinatie *ii* lijkt in middeleeuwse handschriften namelijk veel op de letter *u* doordat de punten destijds nog ontbraken: *u*. Deze schrijf-

wijzen passen bij de klankwaarde /i:/, want klinkerletters werden toen al verdubbeld om een lange klinker aan te geven (De Wulf 2019: 413).

Leenwoorden die mondeling zijn overgedragen, worden uitgesproken met de klanken van de ontvangende taal die die van de brontaal het best benaderen (McColl Millar 2023: 21). Waar we tegenwoordig de spelling intact laten (denk aan *flat* of *bühne*), werd de spelling in het Middelnederlands gebaseerd op de uitspraak. Wat we weten over de brontaal geeft ons dus informatie over de uitspraak van de Middelnederlandse ontleening. Het Oudfranse *profit* is bijvoorbeeld ontleend in de spellingen *profit*, *profit* en *profijt* – de variatie die we ook bij *dijn* zien. Dat het Oudfranse *profit* werd uitgesproken met een *ie*-klank (Alkire & Rosen 2010: 12), bevestigt dat de Middelnederlandse schrijfwijzen *i*, *ii* en *ij* een vergelijkbare klankwaarde hadden.

Pas in de veertiende eeuw zien we in oostelijk Zuid-Brabant de eerste tekenen van de verandering van /i:/ in een tweeklank – een ontwikkeling die pas later Holland zou bereiken, waar uiteindelijk de Standaardnederlandse uitspraak /ei/ zou ontstaan (Van Loon 2014: 266).

3. Proto-West-Germaans en woordreconstructie

Het Proto-West-Germaans is de hypothetische voorouder van de West-Germaanse talen, waaronder het Nederlands, het Engels, het Duits, het Fries en het Nedersaksisch (Ringe 2012b: 6). De taal, die toen al regionale verschillen moet hebben vertoond, werd gesproken tussen circa 100 en 500 na Christus. Er zijn geen substantiële teksten in het Proto-West-Germaans overgeleverd; de eerste West-Germaanse teksten stammen uit de zevende eeuw. Door middel van reconstructie hebben taalwetenschappers echter een groot deel van de taal weten te reconstrueren door de vroegste fasen van de dochtertalen te vergelijken – de zogeheten comparatieve methode (McColl Millar 2023: 189), die sinds de vroege negentiende eeuw wordt doorontwikkeld. Er zijn twee reconstructies van het Proto-West-Germaans gepubliceerd: die van Ringe & Taylor (2014) en die van Euler (2013; 2022).

Hieronder volgt de vertaling van de eerder getoonde zin in het Proto-West-Germaans volgens de reconstructie van Ringe & Taylor (2014). In het vervolg van deze sectie wordt taalreconstructie geïllustreerd aan de hand van **mōder* ('moeder').

**þū andi þīnu mōder sǣgud þat leuht skaunijerō sternōnō in swartamē luftiu, hwandā mǣnō ne skain andi naht was felu dunkru.*

“Jij en jouw moeder zagen het licht van mooie sterren in een zwarte lucht, want de maan scheen niet en de nacht was heel donker”.

/θu: 'andi 'θi:nu 'mɔ:der 'sa:γud θat leʊxt 'skaʊnijerɔ: 'sternɔ:nɔ̃: in 'swartame: 'luftiʊ
'hʷanda: 'ma:nɔ: skain 'andi naht was 'felu 'dunkru/

Het Proto-West-Germaanse woord voor ‘moeder’ wordt gereconstrueerd als **mōder* / 'mɔ:der/, waarbij *ō* staat voor de /ɔ:/ van *zone*. Deze reconstructie is niet gemaakt op basis van de hedendaagse dochters taalwoorden (zoals *moeder*, Engels *mother* en Duits *Mutter*) maar van de vroegst aangetroffen vormen, omdat die minder tijd hebben gehad om uiteen te groeien: Oudengels *mōder*/*mōdor*, Oudfries *mōder*/*mōdir*, Oudsaksisch *mōder*/*mōdar*, Oudnederlands *muoder* en Oudhoogduits *muoter*.

In de eerste lettergreep hebben drie talen een lange *ō* en twee de tweeklank *uo*. Ook het Oudnoords, de Noord-Germaanse zustertaal die samen met het Proto-West-Germaans van het Proto-Germaans afstamde, heeft een *ō*: *mōðir*. Mede op basis daarvan wordt de *ō* als ouder gezien en wordt voor het Proto-West-Germaans **mōder* gereconstrueerd. Alleen in het Oudnederlands en het Oudhoogduits is die *ō* dan de tweeklank *uo* geworden, een veel voorkomende klankverandering in talen.

De tweede lettergreep begint in alle talen met een *d*, behalve in het Oudhoogduits, dat een *t* heeft: *muoter*. In die taal zien we tussen klinkers stelselmatig een *t* waar de zustertalen een *d* of *ð* (als in het Engelse *then*) hebben. Zo staat het Oudhoogduitse *rītan* (‘rijden’) tegenover het Oudengelse, Oudsaksische en Oudnederlandse *rīdan* en het Oudfriese *rīda*. Die variatie is het best te verklaren door aan te nemen dat de *t* niet geërfd is van het Proto-West-Germaans, maar een specifiek Oudhoogduitse verandering is.

4. Conclusie

Elke klank in elke historische fase van het Nederlands is tot op zekere hoogte te reconstrueren. Vergelijken we verschillende soorten data, van spelling tot leenwoorden, dan kunnen we bepaalde klankwaarden bepleiten en andere uitsluiten. De historische fasen van het Nederlands die niet op schrift zijn aangetroffen, zoals het Proto-West-Germaans, worden zelfs geheel gereconstrueerd. Dat wordt gedaan door de dochters talen te vergelijken – de comparatieve methode.

Referenties

- Euler, W. (2013). *Das Westgermanische: von der Herausbildung im 3. bis zur Aufgliederung im 7. Jahrhundert – Analyse und Rekonstruktion*. Berlin: Verlag Inspiration Unlimited.
- Loon, J. Van (2014). *Historische fonologie van het Nederlands*. Antwerpen: Uitgeverij Universitas.
- McColl Millar, R. (1996). *Trask's Historical Linguistics*. New York: Routledge.
- Ringe, D. (2012). "Cladistic principles and linguistic reality: the case of West Germanic". In: P. Probert & A. Willi (2012). *Laws and Rules in Indo-European*. Oxford: Oxford Academic, p. 33-42.
- Ringe, D. & A. Taylor (2014). *The Development of Old English. A Linguistic History of English series*. Oxford: Oxford University Press.
- Wulf, C. De (2019). *Klankatlas van het veertiende-eeuwse Middelnederlands. Het dialectvocalisme in de spelling van lokale oorkonden*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren.
-